YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (kuudes jaosto)

10 päivänä helmikuuta 2000 *

Asiassa C-50/96,

jonka Landesarbeitsgericht Hamburg (Saksa) on saattanut EY:n perustamissopimuksen 177 artiklan (josta on tullut EY 234 artikla) nojalla yhteisöjen tuomioistuimen käsiteltäväksi saadakseen tässä kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevassa asiassa

Deutsche Telekom AG, aiemmin Deutsche Bundespost Telekom,

vastaan

Lilli Schröder

ennakkoratkaisun EY:n perustamissopimuksen 119 artiklan (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) sekä EY:n perustamissopimuksen liitteenä olevan, Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 119 artiklasta tehdyn pöytäkirjan tulkinnasta,

* Oikeudenkäyntikieli: saksa.

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kuudes jaosto),

toimien kokoonpanossa: toisen jaoston puheenjohtaja R. Schintgen (esittelevä tuomari), joka hoitaa kuudennen jaoston puheenjohtajan tehtäviä, sekä tuomarit G. Hirsch ja H. Ragnemalm,

julkisasiamies: G. Cosmas,
kirjaaja: johtava hallintovirkamies H. A. Rühl,

ottaen huomioon kirjalliset huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

— Deutsche Telekom AG, edustajanaan asianajaja G. Engelbrecht, Hampuri,

— L. Schröder, edustajanaan asianajaja R. Mendel, Hampuri,

— Yhdistyneen kuningaskunnan hallitus, asiamiehenään Assistant Treasury Solicitor J. E. Collins, avustajanaan barrister N. Paines,

— Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehinään oikeudellisen yksikön virkamiehet P. Hillenkamp ja M. Wolfcarius, avustajanaan asianajaja K. Bertelsmann, Hampuri,

ottaen huomioon suullista käsittelyä varten laaditun kertomuksen,

kuultuaan Deutsche Telekom AG:n, L. Schröderin, Yhdistyneen kuningaskunnan hallituksen ja komission 1.7.1998 pidetyssä istunnossa esittämät suulliset huomautukset,

kuultuaan julkisasiamiehen 8.10.1998 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Landesarbeitsgericht Hamburg on esittänyt yhteisöjen tuomioistuimelle 25.10.1995 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut yhteisöjen tuomioistuimeen 21.2.1996, EY:n perustamissopimuksen 177 artiklan (josta on tullut EY 234 artikla) nojalla kuusi ennakkoratkaisukysymystä EY:n perustamissopimuksen 119 artiklan (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) sekä EY:n perustamissopimuksen liitteenä olevan, Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 119 artiklasta tehdyn pöytäkirjan (jäljempänä pöytäkirja) tulkinnasta.

2 Nämä kysymykset on esitetty asiassa, jossa asianosaisina ovat Lilli Schröder ja Deutsche Bundespost Telekom, josta on tullut Deutsche Telekom AG (jäljempänä

Deutsche Telekom), ja joka koskee ammatilliseen lisäeläkejärjestelmään kuulumisen edellytyksiä ja kyseisen järjestelmän perusteella maksettavan eläkkeen saamisedellytyksiä.

Asiaa koskevat kansalliset oikeussäännöt

3 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschlandin (Saksan liittotasavallan perustuslaki; jäljempänä perustuslaki) 3 §:n 1—3 momentissa säädetään seuraavaa:

"1. Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

2. Miehillä ja naisilla on yhtäläiset oikeudet. Valtio kannustaa miesten ja naisten yhtäläisten oikeuksien toteutumista käytännössä ja edistää olemassa olevien epäkohtien poistamista.

3. Ketään ei saa syrjiä tai suosia hänen sukupuolensa, syntyperänsä, rotunsa, kielensä, isänmaansa ja alkuperänsä, vakaumuksensa tai uskonnollisten ja

poliittisten mielipiteidensä perusteella. Ketään ei saa syrjiä hänen vammansa perusteella."

4 Gesetz über die Gleichbehandlung von Männern und Frauen am Arbeitsplatzin (vuoden 1980 laki naisten ja miesten tasa-arvoisesta kohtelusta työpaikalla) 1 §:llä Bürgerliches Gesetzbuchin (Saksan siviililaki) 612 §:ään lisättiin 3 momentti, jossa säädetään seuraavaa:

"Työsuhteessa ei voida sopia, että samasta tai samanarvoisesta työstä maksettava palkka on työntekijän sukupuolen perusteella pienempi kuin vastakkaiselle sukupuolelle maksettava palkka. Pienempää palkkaa koskevaa sopimusta ei voida perustella sillä, että työntekijään sovelletaan erityisiä suojasääntöjä hänen sukupuolensa perusteella — — ."

5 Vuonna 1985 annettiin Gesetz über arbeitsrechtliche Vorschriften zur Beschäftigungsförderung (työoikeudellisia säännöksiä sisältävä, työllisyyden edistämiseksi annettu laki; jäljempänä BeschFG), jonka 2—6 §:ssä säädetään osa-aikatyöstä. Lain 2 §:n 1 momentissa kielletään työnantajaa kohtelemasta osa-aikaista työntekijää eri tavalla kuin kokoaikaisia työntekijöitä, ellei erilaista kohtelua voida perustella objektiivisilla syillä. Lain 6 §:ssä säädetään kuitenkin, että lain kyseisen jakson säännöksistä voidaan työntekijöiden haitaksikin poiketa työehtosopimuksella.

6 Tarifvertrag für Arbeiter der Deutschen Bundespostin (Deutsche Bundespostin työntekijöitä koskeva työehtosopimus) 24 kohdan mukaan työntekijöiden on kuuluttava Versorgungsanstalt der Deutschen Bundespostiin (Deutsche Bundespostin eläkekassa; jäljempänä VAP) Tarifvertrag über die Versorgung der

Arbeitnehmer der Deutschen Bundespostin (Deutsche Bundespostin työntekijöiden eläkkeitä koskeva työehtosopimus; jäljempänä eläkkeitä koskeva työehtosopimus) voimassa olevassa versiossa määrättyjen edellytysten mukaisesti.

7 Eläkkeitä koskevan työehtosopimuksen 3 kohdassa määrättiin 31.12.1987 saakka seuraavaa:

"Työntekijän on kuuluttava VAP:iin sen sääntöjen ja niitä täydentävien määräysten mukaisesti, jos — — työntekijän työsopimuksessa sovittu keskimääräinen viikottainen työaika on vähintään puolet vastaavaa työtä tekevän kokoaikaisen työntekijän säännöllisestä viikottaisesta työajasta — — ".

8 Tätä kohtaa muutettiin siten, että siinä määrättiin 1.1.1988 alkaen seuraavaa:

"Työntekijän on kuuluttava VAP:iin sen sääntöjen ja niitä täydentävien määräysten mukaisesti, jos — — työntekijän työsopimuksessa sovittu keskimääräinen viikottainen työaika on vähintään 18 tuntia".

9 Eläkkeitä koskevan työehtosopimuksen 3 kohtaa muutettiin 22.9.1992 päivätyllä työehtosopimuksella uudelleen takautuvasti 1.4.1991 lähtien, ja siinä määrätään nyt seuraavaa:

"Työntekijän on kuuluttava VAP:iin sen sääntöjen ja niitä täydentävien määräysten mukaisesti, jos — — hänet on palkattu työhön, jota ei voida pitää

Sozialgesetzbuchin [sosiaaliturvalaki] IV osan 8 §:n 1 momentissa tarkoitettuna vähäisenä työnä".

Kansallisen tuomioistuimen käsiteltävänä oleva riita

10 Lilli Schröder oli Deutsche Telekomin palveluksessa osa-aikaisena työntekijänä ensin määräajaksi tehtyjen sopimusten perusteella 9.8.1974—19.5.1975, sitten toistaiseksi voimassa olleen sopimuksen perusteella 20.5.1975 alkaen 31.3.1994 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle. Hän on saanut 1.4.1994 alkaen vanhuuseläkettä lakisääteisestä järjestelmästä.

11 Osa-aikaisena työntekijänä Schröder ei aluksi voinut kuulua VAP:iin. Eläkkeitä koskevan työehtosopimuksen 3 kohdan muutoksen tultua voimaan 1.4.1991 hän kuului VAP:iin tästä päivämäärästä lähtien aina siihen saakka, kun hän lopetti palkkatyön.

12 Schröder nosti Arbeitsgericht Hamburgissa kanteen, jossa hän vaati, että Deutsche Telekom velvoitettaisiin maksamaan hänelle 1.4.1994 alkaen lisäeläkettä määrän, joka vastaa sitä määrää, jonka hän olisi saanut, jos hän olisi kuulut VAP:iin koko ajanjakson 20.5.1975—31.3.1994.

13 Schröder väittää, että se, että osa-aikaisilla työntekijöillä ei ole oikeutta saada lisäeläkettä, merkitsee perustamissopimuksen 119 artiklassa, Saksan perustuslain 3 §:ssä ja BeschFG:n 2 §:n 1 momentissa kiellettyä syrjintää. Kansalliselle tuo-

mioistuimelle esitetyistä tiedoista ilmenee, että vuonna 1991 Deutsche Telekomin osa-aikaisista työntekijöistä 95 % oli naisia.

14 Arbeitsgericht hyväksyi 22.12.1994 antamassaan tuomiossa vaatimuksen kokonaisuudessaan. Kyseinen tuomioistuin korosti, että tähän ratkaisuun oli päädyttävä jo yksinomaan Saksan perustuslain 3 §:n 2 momentin perusteella ja että näin ollen sekä yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytäntöön että pöytäkirjaan perustuvalla perustamissopimuksen 119 artiklan ajallisten vaikutusten rajoittamisella ei Bundesarbeitsgerichtin oikeuskäytännön mukaisesti ollut merkitystä asian kannalta.

15 Deutsche Telekom haki tähän tuomioon muutosta Landesarbeitsgericht Hamburgilta ja väitti muun muassa, että perustamissopimuksen 119 artikla on ensisijainen Saksan perustuslain 3 §:ään nähden ja että kyseisen artiklan ajallisten vaikutusten rajoittamisen, joka on seurausta asiassa C-262/88, Barber, 17.5.1990 annetusta tuomiosta (Kok. 1990, s. I-1889; Kok. Ep. X, s. 425) ja pöytäkirjasta, on pädettävä kaikissa niissä tapauksissa, joissa ammatillisissa sosiaaliturvajärjestelmissä esiintyy sukupuoleen perustuvaa syrjintää.

16 Schröder vastasi tähän todeten, että oikeudet yrityskohtaiseen eläkkeeseen, jota hän vaatii, perustuvat Saksan perustuslain 3 §:n 1 ja 2 momenttiin. Tulkitaanpa perustamissopimuksen 119 artiklaa ja pöytäkirjaa koskevaa yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytäntöä miten tahansa, kantajan mukaan niistä ei näin ollen voida päätellä, että jäsenvaltioita olisi kielletty päivämäärää 17.5.1990 edeltävinäkään ajanjaksoina toimimasta kaikkinaisen osa-aikaisten ja kokoaikaisten työntekijöiden välisen syrjinnän ehkäisemiseksi.

Ennakkoratkaisukysymykset

17 Landesarbeitsgericht on katsonut, ettei se voi hyväksyä Bundesarbeitsgerichtin oikeuskäytäntöä, jonka mukaan yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytäntö ja pöytäkirja eivät selvästikään estä sellaisten kansallisten oikeusnormien takautuvuutta, joissa todetaan tasa-arvoisen kohtelun periaate yrityskohtaisten työeläkkeiden yhteydessä.

18 Landesarbeitsgericht Hamburg, joka on epävarma miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuutta koskevan yhteisön oikeuden periaatteen vaikutusten ajallisen rajoituksen ulottuvuudesta ja erityisesti siitä, mitä seurauksia tällä rajoituksella on kansallisessa oikeudessa, on päättänyt lykätä asian ratkaisua ja esittää yhteisöjen tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

"1. Syrjitäänkö naisia yhteisöjen tuomioistuimen EY:n perustamissopimuksen 119 artiklaa koskevassa oikeuskäytännössä tarkoitetulla tavalla välillisesti silloin, kun sukupuolineutraalisti muotoillun määräyksen mukaan osa-aikatyössä olevilla työntekijöillä, joiden sopimuksen mukainen viikottainen työaika on alle 18 tuntia, ei ole oikeutta saada ammatillisesta eläkejärjestelmästä maksettavaa lisäeläkettä, kun tällaisista työntekijöistä noin 95 prosenttia on naisia?

2. Jos ensimmäiseen kysymykseen vastataan myöntävästi, koskevatko Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 119 artiklasta tehty pöytäkirja (ns. Barber-pöytäkirja) ja siihen sisältyvä taannehtivuuskielto myös ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaista välillistä naisiin kohdistuvaa syrjintää?

3. Jos toiseen kysymykseen vastataan myöntävästi, onko Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 119 artiklasta tehtyyn pöytäkirjaan (ns. Barber-pöytäkirja) sisältyvällä taannehtivuuskiellolla etusija Saksan valtiosääntöoikeuteen nähden (Saksan perustuslain 3 §:n 1 momentti), jonka mukaan taannehtivuuskielto ei nimenomaan ole sallittu ensimmäisessä kysymyksessä kuvatussa tapauksessa?

4. Kierretäänkö edellä ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaisessa tapauksessa sillä, että Saksan valtiosääntöoikeuden mukaan Saksan perustuslain 3 §:n 1 momentissa hyväksytään taannehtivuus, EY:n perustamissopimuksen 119 artiklasta tehdyssä pöytäkirjassa olevaa taannehtivuuskieltoa lainvastaisesti, jos vastaavissa olosuhteissa kansallisessa oikeudessa, jonka päämääränä on niin ikään tasa-arvoinen kohtelu ammatillisissa eläkejärjestelmissä, hyväksytään — toisin kuin yhteisön oikeudessa — säädöksen taannehtiva soveltaminen työntekijöiden eduksi erityisesti silloin, kun on kyse välillisesti syrjityistä naisista?

5. Jos neljänteen kysymykseen vastataan myöntävästi, kierretäänkö 26.4.1985 annetun Beschäftigungsförderungsgesetzin 2 §:n 1 momentin, jossa sallitaan taannehtiva vaikutus 26.4.1985 asti, soveltamisella EY:n perustamissopimuksen 119 artiklasta tehtyyn pöytäkirjaan (Barber-pöytäkirja) sisältyvää taannehtivuuskieltoa kielletyllä tavalla?

6. Rikotaanko ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaisessa tapauksessa Saksan perustuslain 3 §:n 1 momentin perusteella sallitulla taannehtivuudella yhteisön oikeutta, kun otetaan huomioon asianomaisiin saksalaisiin yrityksiin kotimaassa kohdistuva kohtuuton syrjintä sekä se, että kansallista oikeutta on tulkittava siten, että se on yhteensopiva yhteisön oikeuden kanssa, tai vielä jokin muu yhteisön oikeuden oikeusperiaate, ja onko yhteisön oikeudella näiltä osin etusija kansalliseen oikeuteen?"

Pyyntö suullisen käsittelyn uudelleenaloittamisesta

19 Deutsche Telekom pyysi 10.11.1998 päivätyllä kirjeellään, että suullinen käsittely aloitettaisiin uudelleen. Se esitti, että julkisasiamiehen ratkaisuehdotus oli esitetty määräysten vastaisesti, sillä sen ratkaisuosa oli luettu viidennen jaoston istunnossa eikä tämän asian ratkaisevan kuudennen jaoston istunnossa. Deutsche Telekom pyysi, että se voisi esittää pyynnön mukaisesti uudelleen aloitetussa käsittelyssä huomautuksia ratkaisuehdotuksen sisällöstä erityisesti Bundesverfassungsgerichtin 5.8.1998 eli tässä asiassa pidetyn istunnon jälkeen antaman määräyksen valossa. Deutsche Telekomin mukaan sen myöntämättä jättäminen, että julkisasiamiehen ratkaisuehdotuksen tultua esitetyksi, mikä yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 59 artiklan 2 kohdan mukaan päättää suullisen käsittelyn, suullinen käsittely voitaisiin poikkeuksellisesti aloittaa uudelleen, jotta asianosaiset voisivat vedota tosiseikkojen esittelyssä tai oikeudellisessa arvioinnissa mahdollisesti oleviin ilmeisiin virheisiin tai puutteisiin tai jopa vastata julkisasiamiehen ratkaisuehdotuksiin, voi merkitä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi 4 päivänä marraskuuta 1950 tehdyn yleissopimuksen (jäljempänä Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus) 6 artiklassa tarkoitetun, oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan oikeuden loukkaamista.

20 Tältä osin on todettava, että tässä asiassa esitetyn ratkaisuehdotuksen esittämistapa ei ole merkinnyt minkään yhteisöjen tuomioistuimessa sovellettavan säännön rikkomista eikä minkään kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävänä olevan asian asianosaisille myönnetyn oikeuden loukkaamista.

21 Kuudennen jaoston tuomarit, jotka ratkaisevat tämän asian, ovat saaneet tutustua julkisasiamiehen ratkaisuehdotukseen sen tultua toimitetuksi yhteisöjen tuomioistuimen kirjaamoon, ja ratkaisuehdotuksen julkistaminen on varmistettu muun muassa siten, että sen ratkaisuosa on luettu istunnossa ja ratkaisuehdotus on toimitettu kirjaamoon.

22 Yhteisöjen tuomioistuimen asiassa C-17/98, Emesa Sugar, 4.2.2000 antamasta tuomiosta (Kok. 2000, s. I-665, 18 kohta) ilmenee, että juuri ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan ja sen oikeuden taustalla olevan päämäärän perusteella,

joka jokaisella henkilöllä, jota asia koskee, on tässä määräyksessä tarkoitettuun kontradiktoriseen menettelyyn ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, yhteisöjen tuomioistuin voi omasta aloitteestaan tai julkisasiamiehen ehdotuksesta tai myös asianosaisten pyynnöstä määrätä työjärjestyksensä 61 artiklan mukaan suullisen käsittelyn aloitettavaksi uudelleen, jos se katsoo, että sillä ei ole riittävästi tietoa asiasta tai että asia olisi ratkaistava sellaisen väitteen perusteella, josta asianosaiset eivät ole keskustelleet.

23 Nyt käsiteltävänä olevassa tapauksessa yhteisöjen tuomioistuin katsoo julkisasiamiestä kuultuaan, että Deutsche Telekomin pyynnöstä ei ilmene mitään seikkaa, jonka perusteella suullisen käsittelyn uudelleen aloittaminen vaikuttaisi hyödylliseltä tai tarpeelliselta.

24 Deutsche Telekomin pyyntö on näin ollen hylättävä.

Ensimmäinen kysymys

25 Ensimmäisellä kysymyksellään kansallinen tuomioistuin kysyy lähinnä, merkitseekö osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen kansallisessa tuomioistuimessa kyseessä olevan ammatillisen eläkejärjestelmän kaltaisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle perustamissopimuksen 119 artiklassa kiellettyä syrjintää.

26 Asianosaiset ovat samaa mieltä siitä, että kysymykseen on vastattava myöntävästi.

27 Tältä osin on muistettava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kansallisessa tuomioistuimessa kyseessä olevan kaltainen eläkejärjestelmä, jonka perusteella myönnettävä eläke pääasiallisesti määräytyy asianomaisen henkilön tekemän työn perusteella, liittyy kyseisen henkilön palkkaukseen ja kuuluu perustamissopimuksen 119 artiklan soveltamisalaan (ks. vastaavasti mm. asia 170/84, Bilka, tuomio 13.5.1986, Kok. 1986, s. 1607, 22 kohta; Kok. Ep. VIII, s. 607; em. asia Barber, tuomion 28 kohta ja asia C-7/93, Beune, tuomio 28.9.1994, Kok. 1994, s. I-4471, 46 kohta). Osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen tällaisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle voi näin ollen olla 119 artiklan vastaista (ks. vastaavasti em. asia Bilka, tuomion 29 kohta).

28 Yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännöstä ilmenee myös, että määriteltäessä, vaikuttaako toimenpide eri tavalla miehiin kuin naisiin siten, että se merkitsee perustamissopimuksen 119 artiklassa tarkoitettua välillistä syrjintää, kansallisen tuomioistuimen on tutkittava, osoittavatko käytettävissä olevat tilastotiedot, että huomattavasti pienempi prosenttiosuus naispuolisista työntekijöistä miespuolisiin työntekijöihin verrattuna kykenee täyttämään kyseiselle toimenpiteelle asetetun edellytyksen. Tällaisessa tapauksessa kyseessä on sukupuoleen perustuva välillinen syrjintä, paitsi jos kyseistä toimenpidettä voidaan perustella sellaisilla objektiivisilla seikoilla, joihin ei liity sukupuoleen perustuvaa syrjintää (ks. asia C-167/97, Seymour-Smith ja Perez, tuomio 9.2.1999, Kok. 1999, s. I-623, 65 kohta).

29 Ensimmäiseen kysymykseen on siis vastattava, että osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen kansallisessa tuomioistuimessa kyseessä olevan kaltaisen ammatillisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle merkitsee perustamissopimuksen 119 artiklassa kiellettyä syrjintää, jos tämä toimenpide koskee huomattavasti suurempaa prosenttiosuutta naispuolisista työntekijöistä miespuolisiin työntekijöihin verrattuna ja jos sitä ei voida perustella sellaisilla objektiivisilla syillä, joihin ei liity sukupuoleen perustuvaa syrjintää.

Toinen kysymys

30 Toisella kysymyksellään kansallinen tuomioistuin kysyy lähinnä sitä, onko mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään vaikutukseen ajallisesti rajattu siinä tapauksessa, että osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen ammatillisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle merkitsisi kyseisessä artiklassa tarkoitettua kiellettyä syrjintää.

31 Tältä osin on muistettava, että asiassa 43/75, Defrenne II, 8.4.1976 antamassaan tuomiossa (Kok. 1976, s. 455, 40 kohta; Kok. Ep. III, s. 63) yhteisöjen tuomioistuin totesi, että perustamissopimuksen 119 artiklassa ilmaistuun samapalkkaisperiaatteeseen voidaan vedota kansallisissa tuomioistuimissa, joilla on velvollisuus suojata tästä määräyksestä yksityisille johtuvia oikeuksia. Kyseisen tuomion 74 ja 75 kohdassa yhteisöjen tuomioistuin kuitenkin täsmensi, että oikeusvarmuutta koskevien pakottavien näkökohtien, jotka johtuvat kaikista kysymyksessä olevista julkisista ja yksityisistä eduista, johdosta 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen ei voida vedota kyseisen tuomion antamispäivää eli 8.4.1976 edeltävien kausien palkkausta koskevien vaatimusten tueksi paitsi niiden työntekijöiden osalta, jotka ovat tätä päivämäärää aikaisemmin nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen.

32 Ammatillisten eläkejärjestelmien osalta yhteisöjen tuomioistuin totesi edellä mainitussa asiassa Barber antamansa tuomion 44 ja 45 kohdassa, että oikeusvarmuutta koskevien pakottavien näkökohtien johdosta perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen ei voida vedota eikä sen nojalla voida vaatia kyseisen tuomion julistamispäivää eli päivämäärää 17.5.1990 aikaisemmasta ajankohdasta lähtien oikeutta eläkkeeseen paitsi niiden henkilöiden osalta, jotka ovat tätä päivämäärää aikaisemmin nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen.

33 Kuten yhteisöjen tuomioistuin täsmensi asiassa C-109/91, Ten Oever, 6.10.1993 antamassaan tuomiossa (Kok. 1993, s. I-4879, 20 kohta), edellä mainitussa

asiassa Barber annetun tuomion nojalla perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen voidaan vedota ja sen perusteella vaatia tasa-arvoista kohtelua ammatillisen eläkkeen osalta ainoastaan sellaisten etuuksien ollessa kysymyksessä, jotka maksetaan 17.5.1990 jälkeisen työssäoloajan perusteella, paitsi jos on kyse työntekijöistä tai heidän jälkeensä etuuteen oikeutetuista, jotka ovat ennen tätä ajankohtaa nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen asiaan sovellettavan kansallisen lainsäädännön mukaisesti.

34 Tämä rajoitus mainitaan myös pöytäkirjassa, jonka mukaan sovellettaessa 119 artiklaa korvauksena ei pidetä ammatillisen sosiaaliturvajärjestelmän mukaisia etuuksia, jos ja sikäli kuin niiden voidaan osoittaa olevan 17.5.1990 edeltävältä työskentelykaudelta, paitsi kun on kyse työntekijöistä tai heidän jälkeensä etuuteen oikeutetuista, jotka ovat ennen tätä ajankohtaa panneet vireille oikeudenkäynnin tai esittäneet vastaavan vaatimuksen asiaan sovellettavan kansallisen lainsäädännön mukaisesti.

35 Asiassa C-57/93, Vroege, 28.9.1994 annetusta tuomiosta (Kok. 1994, s. I-4541, 20—27 kohta), asiassa C-128/93, Fisscher, 28.9.1994 annetusta tuomiosta (Kok. 1994, s. I-4583, 17—24 kohta) ja asiassa C-246/96, Magorrian ja Cunningham, 11.12.1997 annetusta tuomiosta (Kok. 1997, s. I-7153, 27—35 kohta) ilmenee kuitenkin, että sekä edellä mainitussa asiassa Barber annetusta tuomiosta että pöytäkirjasta seuraava perustamissopimuksen 119 artiklan ajallisten vaikutusten rajoitus koskee ainoastaan sellaisia syrjintätilanteita, jotka työnantajien ja eläkejärjestelmien taholta on voitu kohtuudella olettaa sallituiksi siksi, että ne perustuvat yhteisön oikeudessa säädettyihin, ammatillisia eläkejärjestelmiä koskeviin siirtymävaiheen poikkeusjärjestelyihin (asia C-435/93, Dietz, tuomio 24.10.1996, Kok. 1996, s. I-5223, 19 kohta).

36 Oikeudesta kuulua ammatillisiin eläkejärjestelmiin yhteisöjen tuomioistuin on todennut, että ei ole mitään syytä olettaa, että kysymyksessä olevat työelämän tahot olisivat voineet olla tietämättömiä 119 artiklan sovellettavuudesta (em. asia Magorrian ja Cunningham, tuomion 28 kohta).

37 Edellä mainitussa asiassa Bilka annetusta tuomiosta lähtien on nimittäin ollut selvää, että sukupuoleen perustuva syrjintä tällaista oikeutta myönnettäessä on vastoin perustamissopimuksen 119 artiklaa (em. asia Vroege, tuomion 29 kohta; em. asia Fisscher, tuomion 26 kohta; em. asia Dietz, tuomion 20 kohta ja em. asia Magorrian ja Cunningham, tuomion 29 kohta).

38 Koska edellä mainitussa asiassa Bilka annetussa tuomiossa ei rajoitettu tuomion ajallisia vaikutuksia, 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen voidaan vedota taannehtivasti tasa-arvoisen kohtelun saamiseksi ammatillisiin eläkejärjestelmiin kuulumisen osalta siten, että taannehtivuus ulottuu 8.4.1976 asti eli siihen päivään, kun edellä mainitussa asiassa Defrenne II annettiin tuomio, jossa ensimmäisen kerran todettiin mainitulla artiklalla olevan välittömiä oikeusvaikutuksia (em. asia Dietz, tuomion 21 kohta ja em. asia Magorrian ja Cunningham, tuomion 30 kohta).

39 Tältä osin riittää, kun todetaan, että edellä mainitussa asiassa Dietz annetun tuomion 23 kohdassa ja edellä mainitussa asiassa Magorrian ja Cunningham annetun tuomion 33 kohdassa yhteisöjen tuomioistuin täsmensi jo, että työntekijän kannalta järjestelmään kuuluminen olisi täysin merkityksetöntä, jos hänellä ei olisi järjestelmään kuulumisen perusteella oikeutta saada kyseisen järjestelmän mukaisia etuuksia. Yhteisöjen tuomioistuin katsoi näin ollen, että oikeus saada ammatillisen eläkejärjestelmän mukaista eläkettä liittyy erottamattomasti oikeuteen kuulua tällaiseen järjestelmään. Yhteisöjen tuomioistuin lisäsi kuitenkin, että vaikka työntekijä voi vaatia, että hänen katsotaan kuuluvan taannehtivasti ammatilliseen eläkejärjestelmään, hän ei kuitenkaan voi välttyä maksamasta vakuutusmaksuja näiltä vakuutuskausilta (em. asia Fisscher, tuomion 37 kohta ja em. asia Dietz, tuomion 34 kohta).

40 Edellä esitetystä seuraa, että ainoa ajallinen rajoitus, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen pääasiassa kyseessä olevan kaltaiseen ammatilliseen eläkejärjestelmään kuulumisen ja sen perusteella maksettavan eläkkeen osalta, on edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetusta tuomiosta seuraava rajoitus.

41 Toiseen kysymykseen on näin ollen vastattava, että siinä tapauksessa, että osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen ammatillisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle merkitsee perustamissopimuksen 119 artiklassa kiellettyä välillistä syrjintää, mahdollisuutta vedota tämän artiklan välittömään oikeusvaikutukseen on ajallisesti rajoitettu siten, että näiden työntekijöiden työssäolojaksot voidaan ottaa huomioon vain päivämäärästä 8.4.1976 eli edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetun tuomion julistamispäivästä lähtien määritettäessä heidän kuulumistaan takautuvasti tällaiseen järjestelmään ja laskettaessa niitä etuuksia, joihin heillä on oikeus, paitsi sellaisten työntekijöiden tai heidän jälkeensä etuuteen oikeutettujen osalta, jotka ovat ennen tätä ajankohtaa nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen.

Kolmas, neljäs ja viides ennakkoratkaisukysymys

42 Toiseen kysymykseen annettu vastaus huomioon ottaen kolmas, neljäs ja viides kysymys, joita on tarkasteltava yhdessä, on ymmärrettävä siten, että niillä kysytään, ovatko kansalliset säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasiassa kyseessä olevan kaltaisissa olosuhteissa osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, ristiriidassa edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetusta tuomiosta seuraavan sellaisen ajallisen rajoituksen kanssa, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen.

43 Tältä osin on ensiksi huomattava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan (ks. erityisesti asia 61/79, Denkavit italiana, tuomio 27.3.1980, Kok. 1980, s. 1205, 16 ja 17 kohta; Kok. Ep. V, s. 149 ja yhdistetyt asiat 66/79, 127/79 ja 128/79, Salumi ym., tuomio 27.3.1980, Kok. 1980, s. 1237, 9 ja 10 kohta; Kok. Ep. V, s. 165) tulkinnalla, jonka yhteisöjen tuomioistuin 177 artiklassa sille annettua toimivaltaa käyttäen antaa yhteisön oikeussäännölle, selvennetään ja täsmennetään tarvittaessa kyseisen oikeussäännön merkitystä ja ulottuvuutta niin, että yhteisöjen tuomioistuimen tulkinnasta ilmenee, miten tätä oikeussääntöä täytyy tai olisi täytynyt tulkita ja soveltaa sen voimaantulosta lähtien. Yhteisöjen tuomioistuin voi vain poikkeustapauksissa, kuten se on todennut edellä mainitussa asiassa Defrenne II antamassaan tuomiossa, todeta yhteisön

oikeusjärjestykseen kuuluvaa oikeusvarmuuden yleistä periaatetta soveltaen ja ottaen huomioon ne vakavat häiriöt, joita sen antama tuomio voisi vilpittömässä mielessä perustetuille oikeussuhteille takautuvasti aiheuttaa, rajoittaa asianomaisten henkilöiden mahdollisuutta vedota näin tulkittuun oikeussääntöön näiden oikeussuhteiden riitauttamiseksi.

44 Yhteisöjen tuomioistuin totesi edellä mainitussa asiassa Defrenne II antamansa tuomion 65 kohdassa, että vanhojen jäsenvaltioiden, joihin Saksan liittotasavalta kuuluu, piti huolehtia perustamissopimuksen 119 artiklan täysimääräisestä soveltamisesta toisen siirtymävaiheen alusta eli 1.1.1962 alkaen. Lisäksi kyseisen tuomion 68 kohdasta ilmenee, että niilläkin aloilla, joilla 119 artiklalla ei ole välitöntä oikeusvaikutusta, sen täytäntöönpanemiseksi voidaan tarvittaessa antaa sekä yhteisön säännöksiä että kansallisia säännöksiä.

45 Päättäessään edellä mainitussa asiassa Defrenne II rajoittaa ajallisesti mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen yhteisöjen tuomioistuin katsoi, että useiden jäsenvaltioiden käyttäytymisen ja komission useita kertoja asianomaisille tiedoksi saattamien kannanottojen vuoksi oli poikkeuksellisesti otettava huomioon se, että ne, joita asia koski, oli saatu pitämään pitkän aikaa yllä käytäntöä, joka oli 119 artiklan vastainen, mutta jota ei vielä ollut kielletty kansallisessa lainsäädännössä (em. asia Defrenne II, tuomion 72 kohta).

46 Edellä esitetystä seuraa, että sillä, että mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen on rajattu, ei ole missään tapauksessa pyritty poistamaan niiden työntekijöiden, joita asia koskee, mahdollisuutta vedota tasa-arvoperiaatteen sisältäviin kansallisiin säännöksiin.

47 Kansallisilla säännöksillä, joilla pyritään varmistamaan miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaatteen soveltaminen, nimittäin myötävaikutetaan perustamissopimuksen 119 artiklan täytäntöönpanoon vanhoille jäsenvaltioille 1.1.1962 lähtien kuuluvien velvoitteiden mukaisesti.

48 Yhteisöjen oikeusjärjestykseen kuuluvaa oikeusvarmuusperiaatetta, jonka johdosta yhteisöjen tuomioistuin voi poikkeuksellisesti joutua rajoittamaan mahdollisuutta vedota tulkitsemaansa säännökseen, ei voida tällaisessa tapauksessa soveltaa eikä sellaisten kansallisten säännösten soveltaminen, joilla varmistetaan yhteisön oikeuden mukainen tulos, ole ristiriidassa tämän periaatteen kanssa.

49 Tältä osin ei ole merkitystä sillä, että kyseisiä kansallisia säännöksiä on tulkittu perustamissopimuksen 119 artiklan mukaisesti vasta edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetun tuomion julistamispäivästä lähtien, sillä tätä tulkintaa voidaan tarvittaessa soveltaa tilanteisiin, jotka olivat syntyneet tai jotka oli perustettu ennen tätä päivämäärää. Yhteisöjen tuomioistuimen tehtävänä ei nimittäin ole lausua kansallisten sääntöjen ajallisesta soveltamisesta.

50 Kolmanteen, neljänteen ja viidenteen kysymykseen on näin ollen vastattava, että sellaiset kansalliset säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasiassa kyseessä olevan kaltaisissa olosuhteissa osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetusta tuomiosta seuraavan sellaisen ajallisen rajoituksen kanssa, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen.

Kuudes kysymys

51 Kuudennen kysymyksen ensimmäisessä osassa kansallinen tuomioistuin kysyy lähinnä, ovatko jäsenvaltion säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasiassa kyseessä olevan kaltaisissa olosuhteissa osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, ristiriidassa yhteisön oikeuden ja erityisesti kansalaisuuteen perustuvaa syrjintää koskevan kiellon sekä perustamissopimuksen 119 artiklan kanssa, kun otetaan huomioon se, että eri jäsenvaltioiden taloudellisten toimijoiden välinen kilpailu uhkaa vääristyä ensiksi mainittuun jäsenvaltioon sijoittautuneiden työnantajien haitaksi. Jos ne ovat ristiriidassa, kansallinen tuomioistuin kysyy kysymyksensä jälkimmäisessä osassa, onko kansallisen tuomioistuimen, jonka on sovellettava toimivaltansa rajoissa yhteisön oikeuden määräyksiä ja säännöksiä, velvollisuutena taata näiden oikeusnormien täysimääräinen vaikutus jättämällä tarvittaessa soveltamatta niiden kanssa ristiriitaisia kansallisen lainsäädännön säännöksiä.

52 Kansalaisuuteen perustuvaa syrjintää koskevan kiellon osalta on muistettava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kansallisen lainsäädännön soveltamista ei voida pitää syrjintäkiellon periaatteen vastaisena ainoastaan siitä syystä, että muut jäsenvaltiot eivät sovella yhtä ankaria säännöksiä (ks. erityisesti asia 14/68, Wilhelm ym., tuomio 13.2.1969, Kok. 1969, s. 1, 13 kohta; Kok. Ep. I, s. 377; asia 155/80, Oebel, tuomio 14.7.1981, Kok. 1981, s. 1993, 9 kohta; Kok. Ep. VI, s. 177 ja asia C-379/92, Peralta, tuomio 14.7.1994, Kok. 1994, s. I-3453, 48 kohta).

53 Perustamissopimuksen 119 artiklan osalta yhteisöjen tuomioistuin on tosin katsonut edellä mainitussa asiassa Defrenne II antamansa tuomion 8—11 kohdassa, että sillä on kaksitahoinen tavoite eli että sillä on sekä taloudellinen että sosiaalinen tavoite.

54 Eri jäsenvaltioiden sosiaalilainsäädännön kehitysasteen erojen vuoksi 119 artiklan tehtävänä on ensiksikin estää sellaisten yritysten joutuminen huonompaan

kilpailuasemaan yhteisön sisäisessä kilpailussa, jotka ovat sijoittautuneet sellaisiin jäsenvaltioihin, joissa on tosiasiallisesti toteutettu samapalkkaisuusperiaate, niihin yrityksiin nähden, jotka ovat sijoittautuneet sellaisiin jäsenvaltioihin, joissa ei vielä ole poistettu naispuolisiin työntekijöihin kohdistuvaa palkkasyrjintää (em. asia Defrenne II, tuomion 9 kohta).

55 Toiseksi yhteisöjen tuomioistuin on korostanut, että tämä määräys palvelee yhteisön sosiaalisia tavoitteita; yhteisö ei ole ainoastaan taloudellinen liitto vaan sen on pyrittävä turvaamaan yhteisellä toiminnalla sosiaalinen edistys ja parantamaan jatkuvasti Euroopan kansojen elin- ja työoloja, kuten perustamissopimuksen johdanto-osassa korostetaan. Tätä tavoitetta korostaa se, että perustamissopimuksen 119 artikla on sisällytetty sosiaalipolitiikkaa käsittelevään lukuun, jonka alkumääräyksessä eli EY:n perustamissopimuksen 117 artiklassa (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) korostetaan tarvetta edistää työntekijöiden elin- ja työolojen kohentamista siten, että olojen yhtenäistäminen niitä kohennettaessa on mahdollista (em. asia Defrenne II, tuomion 10 ja 11 kohta).

56 Yhteisöjen tuomioistuin on kuitenkin myöhemmässä oikeuskäytännössään toistuvasti todennut, että henkilön oikeus siihen, ettei häntä syrjitä sukupuolensa perusteella, on yksi hänen perusoikeuksistaan, joiden kunnioittaminen yhteisöjen tuomioistuimen on taattava (ks. vastaavasti asia 149/77, Defrenne III, tuomio 15.6.1978, Kok. 1978, s. 1365, 26 ja 27 kohta; Kok. Ep. IV, s. 127; yhdistetyt asiat 75/82 ja 117/82, Razzouk ja Beydoun v. komissio, tuomio 20.3.1984, Kok. 1984, s. 1509, 16 kohta ja asia C-13/94, P v. S, tuomio 30.4.1996, Kok. 1996, s. I-2143, 19 kohta).

57 Tämä oikeuskäytäntö huomioon ottaen on katsottava, että perustamissopimuksen 119 artiklan taloudellinen tavoite eli eri jäsenvaltioihin sijoittautuneiden yritysten välisen kilpailun vääristymien ehkäiseminen on toissijainen verrattuna tämän saman määräyksen sosiaaliseen tavoitteeseen, joka on ilmaus yhdestä perustavanlaatuisesta ihmisoikeudesta.

58 Näin ollen sillä seikalla, että ennen edellä mainitussa asiassa Defrenne II annettua tuomiota miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaatteeseen ei ole voitu kansallisen lainsäädännön nojalla eikä perustamissopimuksen 119 artiklan välittömän oikeusvaikutuksen nojalla vedota muihin jäsenvaltioihin kuin Saksan liittotasavaltaan sijoittautuneita työnantajia vastaan, ei ole merkitystä niiden kansallisten sääntöjen soveltamisen kannalta, joilla taataan tämän periaatteen noudattaminen Saksan liittotasavallassa.

59 Kuudennen kysymyksen ensimmäiseen osaan on näin ollen vastattava, että jäsenvaltion säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka nojalla pääasiassa kyseessä olevan kaltaisissa olosuhteissa osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa yhteisön oikeuden eivätkä varsinkaan kansalaisuuteen perustuvaa syrjintää koskevan kiellon eivätkä perustamissopimuksen 119 artiklan kanssa huolimatta siitä, että eri jäsenvaltioiden taloudellisten toimijoiden välinen kilpailu saattaa vääristyä ensiksi mainittuun jäsenvaltioon sijoittautuneiden työnantajien haitaksi.

60 Tämä vastaus huomioon ottaen kyseisen kysymyksen jälkimmäiseen osaan ei ole tarpeen vastata.

Oikeudenkäyntikulut

61 Yhteisöjen tuomioistuimelle huomautuksensa esittäneille Yhdistyneen kuningaskunnan hallitukselle ja Euroopan yhteisöjen komissiolle aiheutuneita oikeudenkäyntikuluja ei voida määrätä korvattaviksi. Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely yhteisöjen tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta.

Näillä perusteilla

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kuudes jaosto)

on ratkaissut Landesarbeitsgericht Hamburgin 25.10.1995 tekemällään päätöksellä esittämät kysymykset seuraavasti:

1) Osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen kansallisessa tuomioistuimessa kyseessä olevan kaltaisen ammatillisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle merkitsee EY:n perustamissopimuksen 119 artiklassa (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) kiellettyä syrjintää, jos tämä toimenpide koskee huomattavasti suurempaa prosenttiosuutta naispuolisista työntekijöistä miespuolisiin työntekijöihin verrattuna ja jos sitä ei voida perustella sellaisilla objektiivisilla syillä, joihin ei liity sukupuoleen perustuvaa syrjintää.

2) Siinä tapauksessa, että osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen ammatillisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle merkitsee perustamissopimuksen 119 artiklassa kiellettyä välillistä syrjintää, mahdollisuutta vedota tämän artiklan välittömään oikeusvaikutukseen on ajallisesti rajoitettu siten, että näiden työntekijöiden työssäolojaksot voidaan ottaa huomioon vain päivämäärästä 8.4.1976 eli asiassa 43/75, Defrenne II, annetun tuomion julistamispäivästä lähtien määritettäessä heidän kuulumistaan takautuvasti tällaiseen järjestelmään ja laskettaessa niitä etuuksia, joihin heillä on oikeus, paitsi sellaisten työntekijöiden tai heidän jälkeensä etuuteen oikeutettujen osalta, jotka ovat ennen tätä ajankohtaa nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen.

3) Sellaiset kansalliset säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasiassa kyseessä olevan kaltaisissa olosuhteissa osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetusta tuomiosta seuraavan sellaisen ajallisen rajoituksen kanssa, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen.

4) Jäsenvaltion säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka nojalla pääasiassa kyseessä olevan kaltaisissa olosuhteissa osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa yhteisön oikeuden eikä varsinkaan kansalaisuuteen perustuvaa syrjintää koskevan kiellon eikä perustamissopimuksen 119 artiklan kanssa huolimatta siitä, että eri jäsenvaltioiden taloudellisten toimijoiden välinen kilpailu saattaa vääristyä ensiksi mainittuun jäsenvaltioon sijoittautuneiden työnantajien haitaksi.

Schintgen Hirsch Ragnemalm

Julistettiin Luxemburgissa 10 päivänä helmikuuta 2000.

R. Grass

kirjaaja

J. C. Moitinho de Almeida

kuudennen jaoston puheenjohtaja